

besi bulunmaktadır; minberle doğu duvarı arasında köşeye yakın ikinci bir mihrap daha mevcuttur. Kesme taş malzemeyle örülen pâyve ve duvarların üzerindeki izlerden harimin bir zamanlar mermerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Avludan ve kible yönünden iki kapı ile içeri girilir; avluya bakan kuzey cephedeki kapı dışında kalan kemerler kısmen kapatılarak pencere haline getirilmiştir.

Caminin en gösterişli bölümü avlusu ile etrafındaki revaklı mekânlardır. Kuzey ve doğu cephelerinde derin eyvan şeklinde, batıdaki daha küçük olan üç kapıdan girilen avlunun beyaz mermer zeminini geometrik kompozisyonlu renkli taşlarla bezenmiştir. Üç yönden avluya açılan revaklarda plan ve mimari açıdan bazı farklılıklar görülür. Doğu kanadı Zengî ve Memlûkî dönemlerinde düzenlenmiştir. Bugün kullanılmayan eyvan şeklindeki giriş kapısının doğusunda kalan revak bölümü mihrabıyla birlikte yedi kemerli, dikey iki sahınlı küçük bir ibadet mekânı görünümündedir; kuzeydoğusundaki ikinci bölüm ise revak kemerleri örülerek maksûre haline getirilmiştir. 1908 yılındaki onarım sırasında doğu cephesindeki Nûreddin Zengî'ye ait kitâbe siva ile kapatılmıştır. On beş kemerli kuzey revakı da iki sahınlı olup kuzeybatisındaki kapı eyvanına kadar uzanır. Kuzeydeki minare sebebiyle diğerlerinden daha kısa tutulan batı revakı ise tek sıralıdır. Bu bölümün karşısındaki Haleviyye (Halâviyye) Medresesi'ne geçilen küçük kapı üzerinde Osman-

lı dönemine ait bir kitâbe göze çarpar. Avlu etrafındaki bütün mekânlar çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kare kesitli pâyvelere basan kemerlerin mimari form ve kurguları farklı özelliklere sahiptir. Kemerlerin bazıları içten ve dıştan değişik geometrik desenlerle süslenmiştir. Avlu etrafında dört yönde cephe oluşturan kemerlerin üstleri, konsollara oturan ve dandan dizileriyle sonuçlanan meyilli sundurma-saçakla donatılmıştır. Kuzeydoğu köşesindeki maksûre kısmında kapı-pencere üstlerine ayrıca bir siperlik daha eklenmiştir. Konsollarda olduğu gibi kemer ayaklarına yerleştirilen çörtlenlerde de farklı sıra ve yükseklikler dikkati çeker. Avluda altışar sütunlu ve üstleri kubbe örtülü iki şadırvan bulunmaktadır.

Caminin kuzeybatı köşesinden yükselen kare planlı beş katlı minare, üzerindeki süslemeleri ve kitâbeleriyle Suriye'deki Selçuklu sanatının günümüze ulaşan nâdir örneklerinden biridir. Yapının beden duvarlarından başlayan ve yüksekliği 50 metreye ulaşan minare kesme taş malzemeyle örülmüş, her katı kaval silme çerçevelerle diğerinden ayrılmıştır. Kemerleri dilimli mihrâbiye motifleri, kabartma rozet ve küflî kitâbe kuşakları çok uzaktan dikkati çekmektedir.

Halep Ulucamii, değişik dönemlere ait daydayda farklı malzeme ve mimarisine rağmen genel görünüş ve kullanımı açısından XIII. yüzyıl İslâm mimarisi çerçevesinde bir bütünlük arz etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1400/1980, s. 227; İbn Battûta, *Tuhtetü'n-nüzzâr*, I, 88; Ahmed b. Muhammed İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-müntehab fi târihi memleketi Haleb*, Beyrut 1969, s. 61-66; a.e.: *Les Péries choisies d'Ibn Achchihna* (trc. J. Sauvaged), Beyrouth 1933 → (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, s. 56-66; a.m.f., *Alep*, Paris 1941, s. 75-78; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1972, s. 100-101; M. Kâmil Fâris, "Me'âzinü'l-Haleb ve te'tavvuruhe'l-fennî ve'l-umrânî", *Âdiyyâtü Haleb*, Halep 1977, III, 126, 131-133; Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü's-Şâm*, Dimaşk 1403/1983, VI, 48-49; *Architecture of the Islamic World* (ed. George Michell), London 1984, s. 231; J. D. Hoag, *Islam*, Stuttgart 1986, s. 107; J. Bloom, *Minaret Symbol of Islam*, Oxford 1989, s. 163-164; M. Meinecke, *Die Mamlukische Architektur in Ägypten und Syrien*, Glückstadt 1992, I, 52-55; R. Burns, *Monuments of Syria*, London 1992, s. 34-35; Kâmil el-Gazzî, *Nehrü'z-zeheb fi târihi Haleb*, Dimaşk 1412/1992, II, 180-202; E. Herzfeld, "Damascus: Studies in Architecture-IV", *AI*, XIII (1948), s. 118-120; T. Allen, "Some Pre-Mamluk Portions of the Courtyard Façades of the Great Mosque of Aleppo", *BEO*, XXXV (1985), s. 7-12; M. Sobernheim, "Halab", *EI*, III, 235-236.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

HÂLET EFENDİ

(1760-1822)

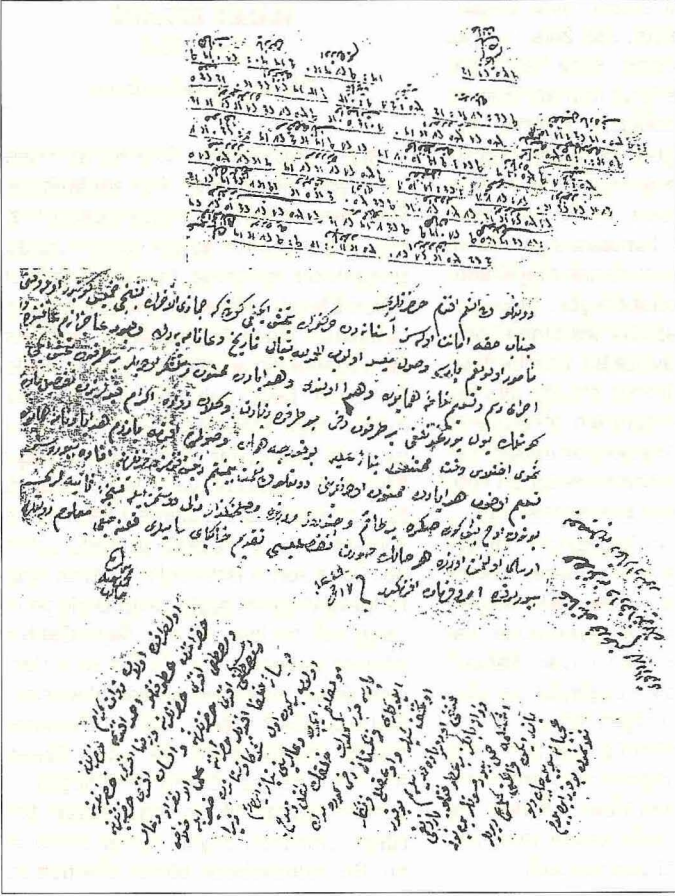
Osmanlı devlet adamı.

İstanbul'da doğdu. Kadı Kırımî Hüseyin Efendi'nin oğludur. Asıl adı Mehmed Said olmakla birlikte küçük yaşlarda aldığı Hâlet takma adıyla şöhret buldu. Düzenli bir medrese tahsili görmeyen Hâlet Efendi babası gibi kendi kendini yetiştirdi. Önce Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendi'nin aracılığı ile kadılık mesleğini seçti, fakat daha sonra rikâb-ı hümayun reisi Mehmed Râşid Efendi'nin yanında mühürdar yamağı oldu. Râşid Efendi'nin teveccüh ve itibarını kazandı. Kısa süreler Ehlî Ahmed Paşa'nın ve Yenişehir-i Fenâr nâibinin yanında bulundu. Daha sonra İstanbul'a giderek Galata Mevlevihânesi şeyhi Galib Dede'ye intisap etti ve kısa sürede Şeyh Galib'in gözüne girmeyi başardı. Bir süre daha bazı devlet adamlarının kâtipliklerinde bulunan Hâlet Efendi, Dîvân-ı Hümayun tercümanlığını ellerinde tutan Fenerli Rumlar'la tanıştı. Onların kâtipliğini yaparken voyvodalık ve tercümanlık tevcihleri sırasında büyük servet sahibi oldu. Bu münasebetle birçok düşman kazandı. Ardından beylikçi kesedarılarına girerek hâcğân zümresine alındı. 1803 yılında başmuhasebecilik pâyesi ve orta-elçi unvanıyla Paris'e gönderilen Hâlet Efendi üç yıl kadar Fransa'da kaldı. Napolyon Bonapart zamanına rastlayan elçiliği sönük geçti. 1806'da İstanbul'a döndükten sonra beylikçi vekili, ardından rikâb-ı hümayun reisülküttâbı oldu (1807). Fakat İngilizler'le gizlice muhabere ettiğine dair Fransa elçisi Sebastiani'nin ihbarı üzerine görevinden alındı ve 1808'de Kütahya'ya sürüldü. Bir yıl kadar burada kalan Hâlet Efendi, devlete isyana kalkışan Bağdat Valisi Süleyman Paşa'yı idam edip yerine kethüdâsı Abdullâh Ağa'yı getirme vazifesiyle II. Mahmud tarafından Bağdat'a gönderildi. Burada Musul ve Baban mutasarrıflarının yardımcılarıyla Bağdat kölemenlerinden Süleyman Paşa'nın hükümrânlığına son vermesi padişah üzerinde nüfuz kazanmasına sebep oldu. İstanbul'a döndükten sonra rikâb-ı hümayun kethüdâlığı ile gizli haberleşme işlerinin başına, ardından da nişançılık görevine getirildi (1811).

Uzun süre bu görevde kalan Hâlet Efendi, II. Mahmud üzerindeki nüfuzunu

Halep Ulucamii'nin minaresi

Hâlet Efendi'nin Fransa'dan gönderdiği bir mektup (Karal, s. 95)

gittikçe arttırdı ve padişahın başdanışmanı oldu. Halk arasında "devlet kâh-yası" diye anıldı; tayin ve azillerde büyük rol oynadı. Bu arada Fenerli Rumlar'la bir olarak adı bir kısım yolsuzluklara ve devlet aleyhindeki bazı faaliyetlere karıştı. Fenerli Rumlar'ın tesirinde kalıp kendisine rüşvet vermeyi reddeden ve Rum âsilerinin hakkından gelebilecek tek adam olan Tepedelenli Ali Paşa'nın katlinde önemli rol oynadı. Yenilik taraftarı vezîriâzamlardan Benderli Ali Paşa ile Hacı Sâlih Paşa'yı azlettirdi ve bir süre sonra Ali Paşa'yı öldürttü (1821). Aynı şekilde şeyhülislâmlardan Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi ve halefi Çerkez Halil Efendi ile de geçinemeyen Hâlet Efendi bunların da azillerinde etkili olmuştur. Özellikle Rum ayaklanmasında ters düştüğü Halil Efendi'yi önce Bursa'ya, ardından da Afyon'a sürdürmüş, karısı Hâce Hanım'ı büyüçülükle suçlayarak Bursa dışında feci bir şekilde öldürtmüş (Şânîzâde, IV, 137-139), bu olayı duyan Halil Efendi de üzüntüsünden felç olarak ölmüştür.

Uzun süreden beri hareketlerinden şüphe edilen Hâlet Efendi hasmı Meh-

med Said Galib Paşa'nın tesiriyle önce Bursa'ya, ardından Konya'ya sürüldü; kısa bir müddet sonra da padişahın emriyle kuru-yı hümâyun ağası Ârif Ağa tarafından öledürüldü (Safer 1238 / Kasım 1822). Cesedi Konya'da defnedildi. İstanbul'a getirilen kesik başı önce Galata Mevlevîhânesi'ne, ardından bazı dedikodular sebebiyle Yahyâ Efendi Dergâhı hazîresine gömüldüyse de yıllar sonra tekrar eski yerine nakledildi. Bütün mallarına devletçe el konuldu.

Çağdaşlarınca merhametsiz, kindar biri olarak nitelendirilen ve pek sevilmeyen Hâlet Efendi, hayatı boyunca muhaliflerine karşı ve menfaatlerinin devamı için Yeniçeri Ocağı'na dayanmış, zaman zaman ocak ileri gelenlerine hediyeler ve bahşişler dağıtarak desteklerini sağlamış, ocağın ilga edilmemesi için elinden gelen gayreti göstermiştir. II. Mahmud'un orduya yeni bir düzen verme girişimlerine hep muhalif kalmış ve onu yeniçerilerin isyanı tehdidiyle korkutmuştur. Ayrıca Avrupa'dan ve Avrupalı olan her şeyden nefret eden ve bu nefreti Paris elçiliği sırasında daha da artan Hâlet Efendi Batı taraftarları karşısın-

da yer almış ve muhafazakâr kesimin başını çekmiş, bu yolda da padişahı tesiri altına almıştır. Elçiliği sırasında Paris'ten gönderdiği mektuplarda herkesin övgüyle söz ettiği gerçek Avrupa'yı bulamadığını, bu kâfir diyarından bir an önce kurtulmak istediğini belirttikten sonra Fransa'yı görüp de beğenenleri Frenk taraftarı ve casusu, görmeden beğenenleri de ya Frenk'in yazdıklarına inanan bir ahmak veya onların dininden biri olarak nitelemiştir. Onun bu tutumu, yurda döndükten sonra askerî yeniliklere karşı çıkma ve yeniçerileri destekleme şeklinde tezahür etmiştir. Batı'dan nefret etmesine rağmen Osmanlı Devleti ile Avrupa'yı teknik ve sanayi bakımından kıyaslarken onların ehl-i İslâm'la farklarını "kayıkcılarla kâtiplerin" farklarına benzeten Hâlet Efendi Frenklerin hilelerini ve politikalarını gayet kaba bulur, galebelerini de ancak bizdeki gayretsizliğe bağladıktan sonra askerî cesaret ve vükelâ bakımından Osmanlı'yı üstün görür. Üç dört yıl içinde enfiye, kâğıt, billûr, çuha ve fağfur için beş imalâthane ile lisan ve coğrafya ilimleri için bir mektep yaptırılsa beş yıl sonra onlarla boy ölçüşebilecek konuma gelineceğini öne sürer.

Hâlet Efendi Mevlevî tarikatine mensup olup evini devrinin seçkin şahsiyetlerinin toplandığı bir mekân haline getirmiştir. Burada ilmî ve edebî sohbetler yapılırdı. Aynı zamanda iyi bir hatip ve şair olan Hâlet Efendi devrinin edip ve şairleriyle tartışmalar da yapardı. Keçecizâde İzzet Molla Hâlet Efendi'nin en yakın dostlarından biridir. Vak'ânüvis Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi de ona intisap ederek tahsilini sürdürmüştür. Hâlet Efendi Galata Mevlevîhânesi içinde sebîl, muvakkithâne ve kütüphaneden oluşan ve Arap dünyasında "sebilküttâb" diye anılan iki katlı bir bina yaptırmıştır. Kitapları, günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'ni oluşturan koleksiyonlardan birini teşkil etmektedir (bk. HÂLET EFENDİ KÜTÜPHANESİ).

Daha ziyade kaside ve methiyelerden oluşan şiirlerinin toplandığı divanı ile manzumelerini ihtiva eden *Zinetü'l-mecâlis* adlı eseri bir arada yayımlanmıştır (İstanbul 1258). Ölümünden sonra halkın ağzında dolaşan, "Ne kendi eyledi râhat ne halka verdi huzûr / Yıkıldı gitti cihandan dayansın ehl-i kubûr" beyti Hâlet Efendi için söylenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E. 4347, 4720, 4766, 5751, 7147, 8892; BA, *HH*, nr. 1110; *Sefinetü'r-rüesâ*, s. 157-161; Şânîzâde, *Târih*, I, 249; III, 104 vd.; IV, 137-139; A. Slade, *Records of Travels in Turkey Greece*, Londres 1832, s. 245-250; Cevdet, *Târih*, IX, 121, 310-316; X, 113-116, 186; XI, 94 vd., 127 vd.; XII, 55-58; Fatih, *Tezkire*, s. 54 vd.; Ahmed Rifat, *Lugat-ı Târhiyye ve Coğrâfiyye*, İstanbul 1300, III, 81; *Sicill-i Osmânî*, II, 102; *İzâhu'l-meknûn*, I, 496; Abdurrahman Şeref, *Târih Musâhabeleri*, İstanbul 1339, s. 27-38; N. Jorga, *Osmanlı Tarihi* (trc. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948, V, 151, 213, 231, 246, 294; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 162-163; TCYK, s. 853-857; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 77-78, 102, 111, 113; a.mlf., *Hâlet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, İstanbul 1940; Dânişmend, *Kronoloji*, IV, 103, 107-108; Özege, *Katalog*, I, 288; S. J. Shaw – E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmanacı), İstanbul 1983, II, 33-34, 44-45; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 126-127; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1915-1916; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 70-71, 105, 131; a.mlf., "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Journal of World History*, I (1953), s. 113, 117, 123-124; M. Şihâbeddin Tekindağ, "Hâlet Efendi", *İA*, V/1, s. 123-125; E. Kuran, "Hâlet Efendi", *EI²* (Fr.), III, 93-94; Baha Tanman, "Galata Mevlevihanesi", *DİA*, XIII, 319; Necdet Sakaoğlu, "Hâlet Efendi", *DBİSt.A*, III, 498-499.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

HÂLET EFENDİ KÜTÜPHANESİ

Hâlet Efendi (ö. 1822) tarafından Galata Mevlevihânesi avlusunda kurulan kütüphane.

1820'de kurulan kütüphane tarih, edebiyat, özellikle de tasavvufî eserler bakımından zengin koleksiyona sahiptir. Ayrıca üslûbu ile dikkati çeken vakfiyesi, diğer büyük kütüphanelerin vakfiyeleri gibi sanatkârane bir ifade ile kaleme alınmış, seçilen bazı kelimelerle metne tasavvufî bir eda verilmek istenmiştir.

Hâlet Efendi, Rebîülâhîr 1235 (Ocak 1820) tarihinde hazırlattığı vakfiyesinde belirttiğine göre kütüphanesine önce 266 cilt kitap koymuştur. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan Hâlet Efendi'nin konağının bir aylık masraflarını gösteren defterden (Cevdet-Dâhiliye, nr. 7738), vakfiyesini düzenlediği Ocak 1820 tarihinden sonra da kütüphanesi için kitap satın almaya devam ettiği anlaşılmaktadır. İki yıl sonra yaptığı ek vakfiye ile kütüphaneye 547 kitap daha vakfeden Hâlet Efendi, kütüphane personelinin tayinini mevlevihâne şeyhine bırakmış ve birinci hâfız-ı kütübün bekâr olmasını, ikinci hâfız-ı kütübülük görevinin de dergâhın duacı desinesine verilmesini şart koymuştur.

Kütüphanedeki kitaplar, tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra 1927 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Hâlet Efendi Kütüphanesi'nde 291'i Türkçe, 451'i Arapça, sekseni Farsça olmak üzere 822 yazma eserle seksen altısı Türkçe, elli altısı Arapça, beşi Farsça 147 matbu eser mevcuttur. Kütüphaneye kuruluşundan sonraki yıllarda bağışlanan 310 yazma ve yirmi sekiz matbu kitap "Hâlet Efendi mülhaki" diye adlandırılan ayrı bir bölümde muhafaza edilmektedir (Galata Mevlevihânesi'nin avlusunda 1234 (1819) yılında inşa edilen ve müstakil bir yapıya sahip olan kütüphanenin mimarisi için bk. *DİA*, XIII, 319).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Dâhiliye, nr. 7738; *Hâlet Efendi Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 837/1, vr. 1^b-21^b; *Hâlet Efendi'nin İkinci Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 837/1, vr. 22^b-38^b; *Şer'iyye Sicilleri*, Evkâf-ı Hümâyun Müfettişliği, nr. 375, vr. 1^b-7^b; Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1957, s. 44-45; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 126-127, 143, 159, 175, 178, 188, 197, 203, 234, 239, 261, 266, 271-272, 274; Erdem Yücel, "Galata Mevlevihanesi", *TDA*, I/2 (1979), s. 75-78; M. Baha Tanman, "Galata Mevlevihanesi", *DİA*, XIII, 319.

İSMAİL E. ERÜNSAL

HÂLETİ

(bk. AZMİZÂDE MUSTAFA HÂLETİ).

HÂLETİYYE

(حَالْتِيَّة)

Gülşeniyîye tarikatının Hasan Hâletî Efendi'ye (XVIII. yüzyıl) nisbet edilen bir kolu (bk. GÜLŞENİYYE).

HALI

Çeşitli kaynaklarda, halı kelimesinin aslını teşkil eden kalînin (küçültmeli şekli kalîçe) Farsça'dan geldiği ileri sürülmekteyse de James W. Redhouse 1890'da yayımladığı sözlüğünde kelimeyi Türkçe olarak vermiş (*A Turkish and English Lexicon*, s. 825). F. Steingass da iki yıl sonra çıkardığı Farsça sözlükte hem kalînin, hem de bu dilde onunla aynı anlamı taşıyan kalînin (değerli bir halı çeşidi; küçük halı, seccade) Türkçe olduğunu belirtmiştir (*Dictionary*, s. 949; *kalın / kalîn* Türkçe'de "evlilik öncesi kız tarafına verilen ağırlık" anlamındadır [Clouston, s. 622, 707]). Doerfer ise pek çok kaynaktan faydalanarak bu iki kelimenin Türkçe'den Farsça'ya geçtiğini kanıtlarıyla ortaya koymaktadır (*TMEN*, III, 396-398, 399-400). Türkçe'de ayrıca halı, kilim, keçe gibi yaygıları ifade eden bir de keviz / kiyiz / kidiz kelimesi bulunmaktadır (Clouston, s. 692, 707). Eski Türkçe'de halıcılıkla ilgili terimlerin çokluğu dikkat çekicidir ve bu durum Türkler'in halı sanatındaki seviyelerini göstermektedir.

Eski Ahid'in çeşitli bölümlerinde halıdan söz edildiği görülmektedir. Hezekiel'in Sur için mersiyesinde Şam ve Helbon'dan gelen beyaz yapağı, Vedan ve Yavan'dan gelen iplik gibi dokuma malzemeleri sayıldıktan sonra, "Ata binmek için değerli kumaşlarda Dedan senin tâcirindi" denilmektedir (Hezekiel, 27/18-20). Eyer altına veya üstüne konulan örtünün kumaştan çok keçe, halı, kilim gibi bir yaygı olması sebebiyle burada kumaş kelimesinin halı yerine kullanıldığı kabul edilmiştir. Süleyman'ın Meselleri'ndeki "Yatağımıza halılar ve Mısır ipliğinden alaca örtüler serdim" (7/16), cüm-

Hâlet Efendi Kütüphanesi ve kütüphanenin XIX. yüzyıl içinde çizilmiş bir gravürü (Divan Edebiyatı Müzesi, Envanter nr. 322/3)

